

Ett rättfärdigt felande?

Om civil olydnad inom den demokratiska staten

Abstract

Civil disobedience constitutes an interesting ethical phenomena in the democratic state since the people performing it consciously brakes laws and norms in society for purposes they themselves judge to be morally good and just. This thesis examines whether the phenomena of civil disobedience is justifiable in a democratic society.

In this study civil disobedience is analyzed on two levels. First the problem is analyzed on a theoretical level in relative to the three, by us established, values: respect for the law, the will of the majority and equality. Second, civil disobedience is analyzed on a more practical level where we test our theoretical line of argument with the help of two example groups who engages in civil disobedience. The justification of civil disobedience is also analyzed through two ethical perspectives on acting, deontology and consequentialism.

Our conclusion is that civil disobedience is justifiable on a theoretical level in relative to the values we discuss. The justification on a more practical level seems to offer more difficulties since the people who practice civil disobedience have to be able to support their actions with solid arguments, something our example groups occasionally failed to do. In our conclusion we also find that consequentialism appears better suited to justify civil disobedience than deontology.

Keywords: civil disobedience, democracy, democratic values, just action, political ethics

Innehållsförteckning

1	Inledning	1
1.1	Syfte	1
1.1.1	Frågeställning	2
1.2	Normativ metod.....	2
1.3	Material	3
1.4	Disposition	4
2	Civil olydnad	5
2.1	Bakgrund	5
2.2	En definition.....	6
2.2.1	Civil olydnad kontra terrorism och revolution.....	7
3	Att rättfärdiga civil olydnad – En teoretisk diskussion	9
3.1	Inledning.....	9
3.1.1	Etiska förhållningssätt.....	10
3.1.2	Laglydnad.....	12
3.1.3	Majoritetsviljan	13
3.1.4	Jämlikhet	14
3.2	Det etiska rättfärdigandet	15
4	Att rättfärdiga civil olydnad - Två praktiska exempel	16
4.1	Exempelgrupper	16
4.2	Djurens Befrielsefront	16
4.2.1	Aktioner och syften	17
4.2.2	Laglydnad.....	18
4.2.3	Majoritetsvilja	19
4.2.4	Jämlikhet	20
4.3	Ofog.....	20
4.3.1	Aktioner och syften	21
4.3.2	Laglydnad.....	22
4.3.3	Majoritetsvilja	24
4.3.4	Jämlikhet	24
5	Avslutande diskussion och reflexioner	26
6	Litteratur	28

1 Inledning

Natten mellan den 16 och 17 september, 2007 bryter sig några personer in och frisläpper cirka 1000 minkar på en farm i Härryda kommun inte långt från Göteborg.¹ Djurrättsnätverket Djurens Befrielsefront tar senare på sig dådet via sin hemsida.² Nätverket har utfört detta och flera liknande dåd eftersom de uppfattar en moralisk orättfärdighet i hur pälsindustrin behandlar djur.

Den 4 oktober 2007 grips 8 personer vid militärlagret i Coulport, Skottland. De har olagligen brutit sig in på det militära området för att utföra ”en oberoende vapeninspektion för att sätta fokus på Storbritanniens livsfarliga och olagliga kärnvapenpolitik”. Personerna ingår i det svenska antimilitaristiska nätverket Ofog vilka utför olagliga aktioner så som den omnämnda för att bland annat uppmärksamma omvärlden på något de uppfattar som orättfärdigt.³

Ovan återges två exempel på handlingar av så kallad civil olydnad. Civil olydnad utgör ett intressant normativt forskningsområde eftersom att de som sysslar med det medvetet bryter mot lagar och samhällliga normer i syften de själva anser vara moraliskt rättfärdiga. Enskilda människor och grupper som sysslar med civil olydnad försätter sig själva i en sorts etisk gråzon gentemot de flesta andra medlemmarna i samhället och deras aktioner kan omväxlande uppfattas som motsägelsefulla, felaktiga eller rättfärdiga. I vår undersökning kommer vi att titta närmre på detta fenomen och diskutera det utifrån demokratiska och etiska förhållningssätt. Vi har valt att fokusera på civil olydnad i en demokrati eftersom vi anser att civil olydnad i en diktatur eller liknande statskick inte utgör ett moraliskt dilemma på samma vis.

1.1 Syfte

Det primära syftet med vår undersökning är att undersöka om och hur civil olydnad kan rättfärdigas inom en demokrati. Till vår hjälp kommer vi att använda oss av några värden som vi uppfattar som grundläggande inom en modern demokratisk stat. De värden vi kommer att utgå ifrån är: laglydnad, majoritetsvilja

¹ Göteborgs-Postens nätupplaga 2007-09-17

²http://www.djurensbefrielsefront.com/default.php?subaction=showfull&id=1190137286&archive=&start_from=&ucat=2&

³ Göteborgs-Postens nätupplaga 2007-10-04

och jämlikhet. Värdena är tänkta att utgöra ett teoretiskt verktyg genom vilket vi diskuterar civil olydnads eventuella rättfärdigande. Vi kommer att låta de båda omnämnda svenska grupperna att utgöra exempel i vår undersökning för att se om dessa på något sätt svarar mot de värden vi diskuterar. Förhoppningsvis kommer dessa exempelgrupper att konkretisera en annars ganska teoretisk diskussion. Inom normativ forskning brukar man vanligtvis försöka se på rättfärdigandet av handlingar utifrån ett par olika etiska perspektiv. Vi kommer därför även att diskutera två sådana perspektiv, deontologi och teleologi. Syftet med denna diskussion är att se på hur man eventuellt kan rättfärdiga civil olydnad.

1.1.1 Frågeställning

Utifrån det syfte och de värden som beskrivits ovan har vi valt att ställa frågorna:

Kan civil olydnad rättfärdigas?

Kan de båda exempelgruppernas agerande rättfärdigas?

1.2 Normativ metod

Normativ metod behandlar värdefrågor, hur något bör vara eller hur det kan rättfärdigas (t ex kan staten rättfärdigas, får man använda våld för att uppnå politiska mål?). Genom normativ metod försöker alltså forskaren ta ställning i och besvara värdefrågor.⁴ Värden är ofta av karaktären att de är önskvärda eller avskryvärda, det är utifrån de här premisserna som vi kan ta hjälp för att undersöka om en specifik handling kan rättfärdigas eller ej.⁵ De värden som är intressanta för oss är av en moralisk eller statsvetenskaplig karaktär. Det är inte helt ovanligt att olika värden står i konflikt med varandra, politik är ett sådant område där oförenliga värden ofta kolliderar.⁶ För att vetenskapligt resonera i värdefrågor räcker det oftast inte med enbart preciserade värden utan det behövs även ett tillvägagångssätt för att argumentera för en specifik ståndpunkt. Här kommer vi att ta hjälp av vad man inom normativ etisk teori brukar benämna deontologisk och teleologisk etik, där handlingen respektive konsekvenserna bedöms.⁷ Detta diskuterar vi utförligare under teorikapitlet.

Det finns tre olika sätt på hur man kan bedriva normativ metod (som är av intresse för samhällsvetenskapen): begreppsanalys, givet att-analys och ”klassisk” normativ analys.⁸ Den metod vårt arbete närmast kan klassas som är givet att-

⁴ Badersten 2006 s.7

⁵ Ibid. s.22

⁶ Ibid. s.29

⁷ Ibid. s.32

⁸ Ibid. s.43

analysen. Metoden är ganska vid, men kan något förenklat förklaras med att forskaren försöker att undersöka om ett visst handlande eller en viss gärning är god eller kan rättfärdigas "givet att" vissa specifika premisser är uppfyllda eller om handlingen räknas som moraliskt förkastlig givet samma premisser. Vad som ofta skiljer givet att-analysen och "klassisk" normativ analys är att givet att-analysen rör en specifik sakfråga medan den klassiska är mer abstrakt.⁹

Vi undersöker om man kan rättfärdiga civil olydnad givet vissa värden, samtidigt försöker vi konkretisera studien genom att exemplifiera den med två "empiriska" fall. Detta gör att undersökningen har en hel del likheter med normativ givet att-analys. Vi försöker alltså inte genomföra en klassisk empirisk undersökning, där fallet eller fallen ska underbygga eller förkasta en teori eller hypotes, utan vi har valt att använda verkliga exempel istället för en teoretisk konstruktion¹⁰. De här fallen ska utgöra ett diskussionsunderlag i vår analys. Vi har valt verkliga exempel för att det förhoppningsvis ska levandegöra och problematisera vårt resonemang.

1.3 Material

Vårt materialval består företrädesvis av statsvetenskaplig och filosofisk litteratur som på olika vis bidrar till en diskussion om civil olydnad. Här finns både de som är positivt, likväl de som är mer negativt inställda till civil olydnad representerade. Det finns en hel del litteratur i, och lika många åsikter om, ämnet. Delar av litteraturen har hjälpt oss med vår diskussion kring definitionen av civil olydnad och andra delar har hjälpt oss med vårt teoretiska ramverk. Vi har även en del "empiriskt" material, men använder det inte på ett klassiskt vis utan låter det snarare utgöra praktiska och verkliga exemplifieringar av civil olydnad. Det "empiriska" material som vi presenterar har vi hämtat ifrån hemsidor på Internet och dagspress. Det går alltid att diskutera värdet, eller äktheten, i information från Internet, men eftersom vårt material snarast ska utgöra ett exempel och inte belägga en teori, ser vi inte några direkta problem med våra val (även om man givetvis ska granska även dessa kritiskt).¹¹ De hemsidor vi använt oss av är Djurens befrielsefront och Ofogs respektive hemsidor. Även om man bör vara kritisk till en del av den information de har, så bör deras bakgrund, syfte och aktioner stämma överens med vad de beskriver. Grupperna försöker inte heller framstå som politisk korrekta och de delger gärna allmänheten information om

⁹ Ibid. s.44-46

¹⁰ Badersten s.156-161 påpekar att en del forskare eller filosofer brukar använda sig av så kallade tankekonstruktioner för att resonera om ett problem eller en teori.

¹¹ Metodpraktikan 2004 s.304, 307-311 nämner 4 kriterier för att bedöma källor: äkthet, oberoende, samtidighet och tendens. Ytterligare några kriterier hittar man i Källkritik för Internet 2000 s.22, 30-36 som förutom tidigare nämnda kriterier även påpekar; världsbild och kunskapssyn, trovärdighet, källans förutsättningar och egenskaper. Det påpekas också att man bör skilja på fakta, förklaringar och åsikter i texten eller informationen.

sina värderingar och aktioner, både gamla som nya. Hemsidorna kan ses som en typ av marknadsföring, men även som en informationsportal där man vill upplysa andra om sin sak. Detta i sin helhet gör att vi anser materialet som användbart. Vårt val av dessa båda grupper består i att de är två polariserade exempel (grupper), som kan visa på bredden av vad som kan klassas som civil olydnad samt hur den kan bedrivas. Det bör påpekas, att de exempel vi anför ifrån Ofog och DBF utgör ett axplock av deras aktioner, men ger ändå en relativt god bild av deras respektive verksamhet.

1.4 Disposition

Vår uppsats består av fem delar. Först kommer en inledning där vi presenterar syfte, frågeställning, metod och material. Den andra delen behandlar civil olydnad. Här ges en bakgrund till fenomenet, en definition av civil olydnad och vi avslutar med att visa på några skillnader mellan civil olydnad och annan utomparlamentarisk verksamhet. Den tredje delen utgör en teoretisk diskussion som vi inleder med en etisk begreppsdiskussion. Därefter presenterar vi tre demokratiska begrepp som är intressanta i förhållande till civil olydnad, i samband med detta för vi även en teoretisk värdediskussion. I den fjärde delen kommer vi att presentera våra exempelgrupper, sedan följer en analytisk genomgång där vi undersöker om vi kan återspegla några av våra teoretiska resonemang i respektive grupps argumentation för rättfärdigandet av sina handlingar. Den femte och avslutande delen utgör en diskussion om våra slutsatser, om tankar och problem kring uppsatsen samt en mer allmän diskussion om civil olydnad.

2 Civil olydnad

2.1 Bakgrund

Civil olydnad är ett tämligen gammalt samhällsligt fenomen och man kan hitta litterära spår av en debatt kring det så långt tillbaka som i antikens Grekland.¹² Den civila olydnad som diskuteras idag brukar däremot utgå från begreppets upphovsman, den amerikanske författaren Henry David Thoreau (1817-1862). Thoreau använde sig själv av civil olydnad och valde även senare att diskutera sitt handlande i essän "Civil Disobedience" från 1849.¹³ Den aktion Thoreau blivit känd för (förutom sitt författarskap) är hans vägran att betala en så kallad personskatt under 6 år. Motiveringen av handlingen, som han behandlade i sin essä om civil olydnad, var att man bör agera mot sådant man uppfattar som missförhållanden inom samhället, eller i alla fall se till så att man inte stödjer upprätthållandet av sådana förhållanden. De missförhållanden eller orättvisor Thoreau framförallt uppfattade var USA: s krig mot Mexiko och hållandet av slavar.¹⁴ Han valde därför att fullt medvetet bryta mot lagen som en protest och ett avståndstagande mot dessa och dylika företeelser.

Thoreau har fungerat som en inspirationskälla för efterkommande människor som befunnit sig vid liknande etiska vägskäl, det vill säga mellan ett samhälles regler och en personlig moralisk övertygelse. Ett känt exempel är Mahatma Gandhi och hans kamp mot den brittiska regimen i Indien.¹⁵ Gandhi drev bland annat tesen att det ibland är medborgarnas plikt att motarbeta eller i alla fall inte samarbeta med staten för att få bukt med orättvisor.¹⁶ Ett annat exempel är Martin Luther King, som även han förespråkade aktioner av civil olydnad i sin kamp för rättigheter åt USA: s svarta befolkning.¹⁷

Alltsedan Thoreau har civil olydnad förekommit i många olika former runtom i världen. Vilka sorts handlingar som kan tänkas ingå i begreppet och vilka krav som kan ställas på dem diskuteras utförligare i definitionsavsnittet framöver.

¹² Bedau 1991 s.1

¹³ <http://www.ne.se> "Thoreau, Henry David"

¹⁴ Thoreau 2005 s.15-23

¹⁵ <http://www.ne.se> "Gandhi, Mohandas Karamchand"

¹⁶ Haksar 1991 s.144-145

¹⁷ Bedau s.73-74

2.2 En definition

I mycket av den litteratur som vi har tagit del av utgår författarna ifrån liknande definitioner av civil olydnad, oavsett deras inställning till fenomenet. De flesta definitioner innehåller ett eller flera av följande kriterier: 1. *Lagbrott*, handlingen strider mot lagen eller i varje fall tror aktören det; 2. *Moralisk aspekt*, syftet är att förändra lagen eller en policy med hänvisning eller vädjan till en gemensam rättvisepuffattning eller högre moral; 3. *Icke våld*, handlingen ska vara fredlig, framförallt inte våldsam mot person eftersom handlingen är ett anförande; 4. *Offentlighet*, handlingen utförs öppet och offentligt i samhället; 5 *Straffacceptans*, aktören bryter mot lagen, men accepterar ändå den samt eventuella rättsliga konsekvenser.¹⁸

Det finns en del meningsskiljaktigheter och likheter som kan vara intressanta att diskutera kring de olika definitionerna. (1) I all litteratur vi tagit del av finns någon form av lagbrottskriterium, även om detta kan skilja sig åt lite. Lagbrottet är en väsentlig del av handlingen för att påvisa eller uppmärksamma vad som är fel. Det är även viktigt som en avskiljare mot andra sorters aktioner, så som demonstrationer eller facklig blockad. (2) Att det finns någon form av moralisk aspekt som styr aktören är de flesta överens om, men även här finns det lite olika uppfattningar om vad som bör vara moraliskt vägledande. Det kan till exempel vara majoritetsuppfattning, personlig övertygelse eller en allmän rättvisepuffattning. (3) Kriteriet att handlingen ska utföras ickevåldsamt, eller iallafall så att inga personer blir skadade, råder det nästan enighet om. Däremot finns det kritik mot hur våld definieras i det här kriteriet. Ofta är det en väldigt snäv definition som stannar vid fysiskt våld. Med en mer genomarbetad våldsdefinition hade många fler fall av civil olydnad klassats som våldsamma.¹⁹ (4) Att handlingen utförs öppet kan ses utifrån lite olika aspekter. Till exempel är det inte alltid aktören har möjlighet att utannonsera handlingen i förväg eller utföra den öppet.²⁰ Vid sådana tillfällen kan aktören istället välja att efteråt bekänna sig till handlingen, vilket då klassar handlingen som öppen. (5) Straffacceptansen råder det delade meningar om. Till exempel kan man lyfta fram att aktören istället för att acceptera straffet kan söka politisk asyl och fortsätta kampen ifrån ett annat land fram tills det att lagen eller policyn ändrats.²¹ Även om många aktörer accepterar den juridiska påföljden är det sällan de önskar att bli straffade utan argumenterar för sin sak

¹⁸ Se t ex Bedau s.51, Månsson 2004 s.31-47, Herngren 1999 s.20, Rawls 1971 s.346-348, Smart 1991 s.200-210, Martin 1970 s.123-127, Lang 1970 s.156 s 40-44, Power 1972 s.40-44, Statsvetenskapligt lexikon 1997 s.34, NE.

¹⁹ Morreal 1991 s.130-131 diskuterar bland annat att man kan ta med skrämselektatik och psykiskt våld i begreppet och på så vis förändra hela definitionen.

²⁰ Smart 1991 s.206-207. Jmf Greenawalt 1991 s.186 som påpekar att om en person helt öppet försöker hjälpa en förrymd slav att komma undan sin ägare, är handlingen dömd att misslyckas om den sker öppet.

²¹ Smart 1991 s.207

inför domstolen och frikänns hellre.²² Dessutom kan man föra argumentet att kampen försvåras om aktören sitter i fängelse.

Vi har utifrån tidigare forskning valt att lyfta fram fyra, av de fem ovan nämnda, kriterier som tillsammans utgör vår definition av civil olydnad: *Lagbrott*: aktören bryter mot lagen eller tror sig göra det. *Moralisk aspekt*: Aktören bryter mot lagen med hänvisning till ett högre moraliskt värde eller princip. *Icke våld*: aktören avser inte att fysiskt skada någon annan person, däremot kan aktören indirekt skada någon genom t ex skadegörelse, psykiskt lidande eller ekonomisk påverkan. *Offentlighet*: antingen sker handlingen öppet eller så tar aktören på sig skulden efter det att handlingen är utförd.

Vi har valt bort straffkriteriet därför att vi uppfattar det som det mest omtvistade. Fyra kriterier räcker dessutom för att skilja civil olydnad från andra sorters protestaktioner. Dessutom är det svårt att hitta praktiska exempel av civil olydnad om man använder för många kriterier, därför är det heller inte helt ovanligt att utelämnat t ex straff- eller offentlighetskriteriet ifrån definitionen.²³

2.2.1 Civil olydnad kontra terrorism och revolution

Under tiden vårt arbete har pågått, har vi uppmärksammat att begreppen revolution och terrorism ofta dyker upp i diskussionen om civil olydnad. Detta av förståeliga skäl då gränserna ibland kan uppfattas som suddiga. Vi vill kort presentera dessa begrepp för att påvisa skillnaderna mellan dem.

I det här sammanhanget är det en samhällelig revolution som är av intresse. Revolutionsforskaren Theda Skocpol definierar en social revolution ungefär såhär: det är en snabb och grundläggande förändring av samhällets stats- och klasstruktur. De är följda av samt delvis utförda av klassbaserade revolter underifrån.²⁴ Här sker det alltså en förändring av hela samhället och inte bara i en specifik fråga eller ur ett perspektiv, vilket det ofta gör i civil olydnad. Civil olydnad kan ha som syfte att revolutionera en viss aspekt av samhället, däremot inte hela samhället.

Begreppet terrorism kan definieras på många olika vis, men en enkel och ganska användbar definition av begreppet brukar lyda ungefär så här: Våldshandling som åsyftar att uppnå skräck och/eller förstörelse utan hänsyn till om civila drabbas av handlingen och som har en politisk dimension eller budskap, där syftet ofta är att förändra den politik som utövaren är emot eller uppfattar som felaktig inom en stat.²⁵ Det kan tyckas att det finns en likhet här, men det skiljer

²² Månsson 2004 s.45

²³ Ibid. s.43

²⁴ Skocpol 1994 s.5

²⁵ Jmf Amstutz 2005 s.159, Badersten s.154

sig framförallt på ”ickevåldskriteriet” att inte fysiskt skada någon, men även på syftet att uppnå skräck utan hänsyn till om civila drabbas.

För att en handling ska klassas som civil olydnad enligt vår definition måste den alltså uppfylla kriterierna: Lagbrott, hänvisning till högre moralisk princip, ickevåld (mot personer) och offentlighet.

3 Att rättfärdiga civil olydnad – En teoretisk diskussion

3.1 Inledning

I följande stycken kommer vi att presentera det teoretiska verktyg som kommer att ligga till grund för vår analys. Verktuget är uppbyggt av några värden som vi tycker står i ett intressant förhållande till fenomenet civil olydnad, samt två etiska perspektiv på handlande i allmänhet. En demokrati är ofta förknippad med vissa värden så som politisk jämlikhet och deltagande, tolerans, hänsynstagande till individens rättigheter, folkviljans förverkligande etc.²⁶ I en representativ demokrati som Sverige brukar man förespråka att en majoritet av den vuxna befolkningen har rösträtt och att de genom denna väljer sina representanter i fria och allmänna val på en regelbunden basis.²⁷ Dyliga uttalanden säger kanske i sig själva inte så mycket om hur det verkligen förhåller sig, men vår poäng är att det i en demokrati finns en viss ordning som omfattas av styrelseskicket och lagarna. De flesta medborgare har en röst de kan använda i valet och på så vis påverka statens framtid. Alla medborgare ska vara lika inför lagen och bör följa den i viss utsträckning för att förhindra anarki, vi bör alltså inte i en demokratisk rättstat agera efter en egen agenda. Om en majoritet av medborgarna har uttryckt sina åsikter genom deras politiska representanter måste det anses vara demokratiskt.

Detta är ett ganska statiskt sätt att resonera och överensstämmer inte alltid med den mera dynamiska verkligheten, men det utgör ett exempel för att visa på det problem civil olydnad utgör inom en demokrati. Det kan även vara värt att påpeka att det vid fall av civil olydnad i stort sett alltid finns argument som kan anföras både för och emot handlingen. Vi är inte ute efter att bestämma huruvida civil olydnad i allmänhet är rättfärdigt eller inte, utan vill bara undersöka möjligheterna för ett rättfärdigande utifrån de värden och perspektiv vi presenterar.

De värden som vi har valt att utgå ifrån i vår teoretiska diskussion är ”laglydnad”, ”jämlikhet” och ”majoritetsviljan”. Detta är tre värden som vi anser vara goda inom ett demokratiskt samhälle och därför intressanta att diskutera i förhållande till civil olydnad. Dessutom är detta tre värden som vi tycker oss ha

²⁶ Gilljam & Hermansson 2003 s.13

²⁷ Månsson s.13

sett ofta i den forskning vi tagit del av omkring civil olydnad. Det är möjligt att de tre värden vi valt på mer än ett sätt går in i eller omfattar varandra och detta skulle möjligen kunna utgöra ett problem som kan göra vår analys otydlig. Samtidigt måste det påpekas att det är svårt att hitta goda demokratiska värden som är helt självständiga i förhållande till varandra, vilket borde bero på att en demokrati mer eller mindre är en samling av goda eller önskvärda värden och tillstånd. Tyvärr hade det varit omöjligt att gå igenom alla de värden som möjligtvis är intressanta för vår undersökning, varför vi valt att begränsa oss till några få. De värden vi valt är utvalda för att vi anser oss se en tydlig koppling mellan dem och civil olydnad.

Laglydnad, jämlikhet och majoritetsvilja utgör för oss så kallade instrumentella värden, eller ”extrinsic values”.²⁸ Instrumentella värden är värden som inte är goda av sig själva, utan står i en beroenderelation till något annat, överordnat värde, som uppfattas som gott. Man kan säkerligen peka ut exempel fall där dessa värden var för sig kan vara oberoende goda, men i vår undersökning är det bara det demokratiska samhället som är intressant och därför ser vi värdena som goda i förhållande till någon form av modern demokrati. Vi ser således demokrati som ett egenvärde, eller intrinsikalt värde, vilket är gott i och för sig självt.²⁹

Vi kommer att inleda med att kort presentera och diskutera deontologi och teleologi. Denna diskussion kan ses som ett komplement till de värden som tas upp. Diskussionen kring de olika värdena fokuserar på *vad* som ska rättfärdigas medan en diskussion kring etiska perspektiv fokuserar på *hur* det ska rättfärdigas.³⁰ Förhoppningen bakom en diskussion kring etiska perspektiv är alltså att den ska tydliggöra hur man utifrån de angivna värdena kan rättfärdiga civil olydnad.

3.1.1 Etiska förhållningssätt

Inom den politiska etiken talar man framförallt om två olika perspektiv på mänskligt handlande. Det ena perspektivet fokuserar på handlingar och det andra på konsekvenser. Dessa båda perspektiv används i stor utsträckning för att rättfärdiga mänskligt handlande och därför är de givetvis intressanta i förhållande till civil olydnad.

Det deontologiska förhållningssättet fokuserar på den handling som en aktör utför och menar att handlingen i sig är god eller ond oavsett de effekter den medför.³¹ Perspektivet vilar på att där finns förutbestämda handlingsregler som man bör anpassa sitt eget handlande efter. Dessa handlingsregler ska kunna härledas till någon form av fundamental princip för mänskligt handlande som har inslag av ömsesidighet och jämlikhet mellan människor.³² Exakt vilka dessa

²⁸ Badersten s.26

²⁹ Ibid.

³⁰ Ibid. s.32

³¹ Sjölin 2005 s.19

³² Ibid.

plikter är varierar möjligen beroende på vilken av perspektivets olika inriktningar man följer. En gammal idé för att bestämma dessa regler finner man i Immanuel Kants kategoriska imperativ. Imperativet säger förenklat att man endast bör handla på ett sådant sätt som man vill att andra ska handla på och skapar således en uppsättning regler såsom att man inte bör ljuga, stjäla eller mörda eftersom att man förmodligen inte vill att andra ska göra det.³³ Inom perspektivets mer moderna inriktningar, som ex. kontraktualism, finner man mer allmänna handlingsregler som till exempel säger att man inte ska handla på ett sätt som är oförenligt med grundläggande rättvisepprinciper eller som kränker individuella rättigheter. Sådant handlande är oetiskt oavsett vilka effekter det medför.³⁴

Det teleologiska, eller konsekvensetiska, perspektivet utgör i mångt och mycket en motsats till deontologin. Här lägger man helt och hållet fokus på effekterna av människors handlingar och anser att det är dessa effekter som kan bedömas som goda eller onda.³⁵ Handlingar är således inte goda eller onda i sig själva. Exakt vad som är som är ”det goda” i en handlings konsekvenser råder det till viss del delade meningar om. Inom utilitarismen, den dominerande grenen inom konsekvensetiken, talar man om nytta. De handlingar vars konsekvenser på bästa sätt bidrar till den samlade nyttan i ett samhälle är goda.³⁶ Vad nyttan består av kan variera mellan de olika grenarna inom utilitarismen. Välbefinnande, lycka och lust är tre klassiska exempel på sådan nytta. En mer modern variant är att definiera nytta som preferenser, det vill säga människors önskemål. Man ska alltså försöka att välja de handlingar vars effekter bäst uppfyller människors önskningar.³⁷ Enligt detta synsätt utgör samhället en form av helhet av människors samlade önskningar. Därför spelar det mindre roll om ens handling främst gynnar ens egna önskningar eller en medmänniskas, båda utgör enheter av helheten. Samtidigt är man genom detta synsätt skyldig att bidra så mycket man kan till den samlade nyttan.³⁸

Detta är alltså två olika sätt att etiskt bedöma handlande och genom dem kan man komma fram till radikalt olika slutsatser gällande den etiska försvarbarheten i en handling. Man kan till och med tala om en konflikt mellan dessa båda perspektiv som inte är helt lätt att lösa.³⁹ Oavsett detta så tycker vi att det är intressant att allmänt diskutera båda perspektiven i förhållande till civil olydnad eftersom de erbjuder olika förhållningssätt till fenomenet.

³³ Ibid. s.19-20

³⁴ Ibid. s.20

³⁵ Ibid. s.19

³⁶ Ibid. s.20

³⁷ Ibid.

³⁸ Ibid.

³⁹ Ibid. s.21

3.1.2 Laglydnad

Vi ser laglydnaden som ett gott värde inom ett demokratiskt samhälle eftersom denna utgör en av grunderna för upprätthållandet av människors fri- och rättigheter. Som medborgare i ett samhälle har man någon form av plikt att följa lagen.⁴⁰ Denna plikt är extra tydlig inom ett demokratiskt samhälle eftersom medborgarna där deltar, eller har rätt att delta, i skapandet av lagarna. Ett lands lagar finns till för att skydda invånarna, men även för att skydda själva samhället. En person som bryter mot lagen bryter inte bara mot den egna statens påbud, utan också mot den grund på vilken ens medmänniskors rättigheter vilar. Lagbrottet är därför en komplex fråga i förhållande till civil olydnad. Till exempel ses civil olydnad av de flesta som en sorts politisk aktion, men eftersom det inom en demokrati faktiskt finns lagar som är till för att skydda människors rätt till politiskt deltagande så underminerar man ju den rätten genom att bryta mot lagen.⁴¹

Men hur och när är det då möjligt att tala om en rättfärdig civil olydnad i förhållande till lagen? Ett enkelt svar på frågan skulle, utifrån vad som diskuterats ovan, vara *aldrig*. Detta till trots vill vi framöver ändå diskutera ett par situationer där man åtminstone kan tala om ett visst rättfärdigande.

Den första situationen uppstår då det finns lagar eller regelsystem som står över dem som finns inom ett land. Ett lands konstitution kan vara ett exempel på detta. Möjligheten finns att ett land faktiskt har lagar som på ett eller annat sätt kan ligga i konflikt med landets konstitution.⁴² Ett annat exempel är regelsystem som upprättats av internationella organisationer så som FN. Om aktioner av civil olydnad vilar på bestämmelser som eventuellt står över det egna landets lagar så skulle det kunna finnas en rättfärdighet i dem.

Den andra situationen uppstår då en viss lag är förlegad, otillräcklig eller motsägelsefull i förhållande till samhället i övrigt. Även om en demokratisk lagar fyller en väldigt viktig funktion för fri- och rättigheterna i samhället, så är det inte en självklarhet att lagarna uppdateras i samma takt som samhället utvecklas. Därför kan det uppstå lägen då specifika lagar inte passar in i den demokrati som de befinner sig i.⁴³ Detta utgör också ett läge där den civila olydnaden har en möjlighet till att vara rättfärdig i förhållande till laglydnadsvärdet.

En förutsättning för rättfärdigande i båda situationerna som angetts ovan är dock att de som har utfört en handling av civil olydnad tydligt kan argumentera för det rättfärdiga i sina handlingar, vare sig det rör sig om dåliga inhemska lagar eller lagar som står högre än de inom det egna landet.⁴⁴ Aktivister som kan påvisa att de lagar de protesterar mot är förlegade, går emot samhället på något annat sätt, eller går emot ett högre regelsystem har möjligheter att rättfärdiga sitt handlande.

⁴⁰ Cohen 1971 s.5-6

⁴¹ Raz 1991 s.166

⁴² se t ex Greenawalt s.171-173

⁴³ Raz s.166-167

⁴⁴ Ibid s.167

3.1.3 Majoritetsviljan

Det andra värdet vi vill använda är majoritetsviljan. Vi ser det som en grundläggande del av det demokratiska samhället. Detta är ett gott värde utifrån ett demokratiskt perspektiv eftersom majoritetsprincipen innebär att folkviljan realiserar i högre utsträckning. I en representativ demokrati kan majoritetsbegreppet ha en bred innebörd. Majoritetsbegreppet kan härledas dels till de folkvalda: de som t ex sitter i regering, riksdag eller kommunfullmäktige och det kan dels härledas till folkets vilja, alltså majoriteten av befolkningen.⁴⁵ Vi har då ett beslut eller ett förfarande som majoriteten i samhället står bakom. Att en minoritet av samhällets medborgare då försöker gå emot majoritetens önskan och försöker eller eftersträvar att genomföra och realisera sin ståndpunkt vore odemokratiskt.⁴⁶ Om en demokrati eller det förfarande som existerar bygger på ett majoritetssystem, som de flesta stödjer och accepterar, vore det principiellt oförsvarbart att minoriteten fick igenom sin vilja för att de bedriver civil olydnad, dels för att de bryter mot lagen och dels för att det är emot den rättvisepincip som staten bygger på.

Om majoritetens uppfattning eller önskan inte realiserar så kan det uppstå ett läge där civil olydnad möjligtvis kan vara rättfärdigt. Om man tydligt kan påvisa att den civila olydnaden utförs i enighet med en majoritetsuppfattning som inte är realiserad så kan den enligt majoritetsviljan vara rättfärdig. Det behöver inte finnas några principiella hinder att förändra ett beslut via civil olydnad, om majoriteten står bakom både en önskan att förändra beslutet och att använda sig av civil olydnad för att uppnå målet.⁴⁷ Det kan även vara försvarbart med civil olydnad (i form av olagliga demonstrationer) vars syfte är att uppmana de folkvalda att realisera vallöften de inte infriat.⁴⁸

Även om det som majoriteten beslutar är bra utifrån ett demokratiskt perspektiv så är det inte säkert att det är rätt beslut. Det kan uppstå situationer där en minoritet anser att majoritetens beslut är orätt eller felaktigt. Om en minoritet använder civil olydnad för att uppmärksamma majoriteten på ett beslut de anser är fel så skulle det eventuellt kunna rättfärdigas. Förutsättningen för ett rättfärdigande i det här fallet är att aktivisterna faktiskt kan bevisa eller påpeka uppenbara brister i majoritetsbeslutet. Det ger minoriteten en möjlighet att visa för majoriteten om vad de känner inför ”frågan”. Om majoriteten tagit ett beslut alldeles för lättvindigt, kan alltså minoriteten ge dem ett tillfälle att ompröva beslutet. Om inte majoriteten känner starkt för beslutet kan civil olydnad var ett sätt att pröva hur majoriteten egentligen känner. Om civil olydnad får majoriteten att ändra sitt beslut så kanske beslutet i sig inte var så genomtänkt, eller obetydligt, och majoriteten kan vika sig för minoriteten som känner mycket starkt

⁴⁵ Månsson s.48

⁴⁶ Ibid. s.56-57

⁴⁷ Ibid. s.89

⁴⁸ Ibid. s.90-91

i sakfrågan.⁴⁹ Detta ger alltså minoriteten en möjlighet att lägga fram bevis för eller belysa frågan från en annan position och på så vis ges en möjlighet till att förändra beslutet.⁵⁰

3.1.4 Jämlikhet

Jämlikhet är ett centralt och gott värde i en demokrati. Alla medborgare i ett demokratiskt samhälle ska ha samma rättigheter (o skyldigheter) och samma möjligheter att vara en del av samhället. Den praktiska demokratin har naturligtvis svårt att leva upp till jämlikhetsprincipen fullt ut, men värdet är på ett teoretiskt plan gott. I ett val har t ex de flesta vuxna medborgare en röst att använda per förslag eller ärende. Att använda fler röster eller påverka andras röster vore att rubba en central del av jämlikheten i en demokrati.⁵¹ De flesta av medborgarna i en demokrati är jämlika i form av formell politisk makt, de omfattas av rösträtt, yttrandefrihet, möjlighet att kandidera i politiska val etc.⁵² Hypotetiskt sett finns det en jämlikhet i detta, alla har samma möjlighet att påverka och förändra demokratin. Att bedriva civil olydnad kan ur ett jämlikt perspektiv ses som ett sätt att tillskansa sig mer makt än vad andra medborgare i samhället besitter.

Det kan uppstå situationer då det finns grupper i samhället som är tydligt åsidosatta eller inte åtnjuter samma grad av jämlikhet som övriga medborgare i samhället (t ex ingen rösträtt). Civil olydnad som riktar sig mot att ge grupper rättigheter, såsom att ge en del av befolkningen rösträtt (ex. kvinnor, färgade) kan rättfärdigas.⁵³ Att ge flera invånare, som onekligen påverkas av samhällets beslut i lika stor utsträckning som övriga medborgare, rösträtt eller liknande incitament borde stärka demokratin och därför rättfärdiga civil olydnad för att uppnå ett sådant syfte.

Även om ett demokratiskt samhälle ska vara jämlikt så har vissa grupper och personer mer politisk makt än andra. Civil olydnad kan ses som ett tillvägagångssätt för några få individer att tillskansa sig mer politisk makt än övriga medborgare, men det kan även ses som ett sätt där några få uppmärksammar majoriteten av samhället på den ojämnliska maktfördelningen. Civil olydnad som begås för att utjämna och jämställa den politiska makten skulle därför vara möjlig att rättfärdiga utifrån jämlikhetsprincipen. Makten är ofta ojämnt fördelad i ett samhälle, både genom så kallad formell och reell makt.⁵⁴ De som bedriver civil olydnad kan sägas göra en tillfällig förändring av en redan ojämnlik maktfördelning, men de försöker sällan tillskansa sig mera makt än andra medborgare. Ofta har företag, tjänstemän och politiker mera maktresurser i

⁴⁹ Månsson s.59 anför t ex ett liknande argument: det är inte från ett moraliskt perspektiv förkastligt att gå emot majoritetens önskningar om de önskningarna är svaga och illa genomtänkta.

⁵⁰ Se t ex Singer 1991 s.122-123, Jones 2004 s.334-335.

⁵¹ Månsson s.94-98

⁵² Ibid. s.99

⁵³ Ibid. s.98, 104-106

⁵⁴ Ibid. s.102-103

form av ekonomiska incitament samt att de har lättare att tillkalla ordningsmakten till sin hjälp. Civil olydnad kan således bli en möjlighet för den med mindre reell makt att för ett tillfälle få möjlighet att påvisa ett problem eller en ojämn maktfördelning.

3.2 Det etiska rättfärdigandet

De olika situationer som presenterats som rättfärdigande för civil olydnad stämmer i vårt tycke framförallt väl överens med ett konsekvensetiskt perspektiv på handlande. För att åskådliggöra detta kan vi titta närmre på två av de exempel som presenterats. Under laglydnadsvärdet handlar rättfärdigandet t ex om att lagar och bestämmelser på ett eller annat sätt inte stämmer överens med samhället eller överordnade lagsystem. Den civila olydnaden blir här ett medel för att nå ett visst mål, nämligen en förändring av den lag eller bestämmelse som inte passar in. Om den civila olydnaden lyckas blir alltså dess konsekvens att en förändring genomförs. I fallet vi diskuterat så innebär denna förändring att ex en lag anpassas till samhället i form av folkets önskingar och på så vis har då den civila olydnaden tjänat allmännyttan. Lagbrottet eller orättfärdigheten i handlingen skulle således kunna raderas ut på grund av att konsekvensen är god.

På samma sätt faller det sig tämligen enkelt att resonera under jämlikhetsvärdet. Om civil olydnad är medlet genom vilket man utökar demokratin till att omfatta åsidosatta grupper, eller genom vilket makten i samhället omfördelas på ett bra sätt, så går den att rättfärdiga konsekvensialistiskt eftersom just konsekvensen av handlingen är god.

Det deontologiska perspektivet förefaller mycket svårare att applicera på ett bra sätt när det gäller civil olydnad. Detta beror på att civil olydnad till sin natur, mer eller mindre, per definition bryter mot både det kategoriska imperativet (handla endast ifrån den maxim du vill se upphöjd till allmän lag) och den så kallade kontraktualismen (handla efter grundläggande rättvisepprinciper och kränk inte någon annans rättigheter). Civil olydnad i sig utgör ett faktiskt brott mot t ex ”plikten” att följa lagarna som demokratin är uppbyggd på. Civil olydnad är en, förhoppningsvis, genomtänkt handling där man på förhand har vägt in de för- och nackdelar som ens handlande kan tänkas medföra. Denna tankeprocess har lett till att man valt civil olydnad som handlingsalternativ eftersom man anser detta vara det för stunden bästa alternativet. Man anser alltså redan på förhand att de konsekvenser handlingen kan medföra gör det värt att bryta mot eventuella lagar och sociala normer. Således skulle man kunna se civil olydnad som ett rent konsekvensialistiskt handlande, vilket gör det väldigt problematiskt att behandla med hjälp av deontologi.

4 Att rättfärdiga civil olydnad - Två praktiska exempel

4.1 Exempelgrupper

Vi kommer nu kort att presentera våra båda exempelgrupper. Vi har lagt fokus på gruppernas bakgrund och deras syften. De båda grupperna som presenteras skiljer sig åt ganska rejält i sina aktioner. Att ha två relativt olika grupper är ett medvetet val från vår sida eftersom detta visar på den bredd som kan finnas inom begreppet civil olydnad. Efter presentationen av de enskilda grupperna följer en diskussion kring vad vi uppfattar vara deras huvudargument i försvaret av sina handlingar. Dessa argument kommer att analyseras i förhållande till de värden som presenterades i föregående kapitel.

4.2 Djurens Befrielsefront

Djurens befrielsefront, eller DBF, har funnits och verkat i Sverige i mer eller mindre organiserad form sedan mitten av 80-talet. Gruppen bildades av några få personer i Skåne, bland annat som en reaktion efter att SVT visat en film om alla de grymheter som begicks mot djur och om de människor som försökte motarbeta detta. De utförde sin första aktion en kort tid efter bildandet genom att frita två försökshundar från Tandläkarhögskolan i Malmö.⁵⁵ DBF är en väldigt löst sammansatt organisation och saknar exempelvis styrelse eller liknande. Gruppen utgör den svenska grenen av det internationella djurrättsnätverket Animal Liberation Front (ALF) och handlar efter de riktlinjer som ALF bestämt.⁵⁶

Från gruppens grundande och fram till början av 90-talet så utförde DBF en hel del aktioner, framförallt frisläppande av djur. Antalet aktioner minskade dock sedan under några år som en följd av bland annat inre stridigheter i gruppen där vissa av medlemmarna bröt sig ut och startade egna grupper. DBF hade dittills varit en väldigt liten grupp, men detta förändrades under slutet av 90-talet.

⁵⁵ <http://www.djurensbefrielsefront.com/> ”Historia”

⁵⁶ <http://www.djurensbefrielsefront.com/> ”Argumentsamling”

Personer som ville delta i gruppens verksamheter hade tidigare varit tvungna att bli granskade och godkända av bland annat gruppens grundare. Under 1998 gick dock gruppen ut i ett pressmeddelande och sa att djurrättsaktivister gärna fick använda namnet DBF i samband med sina aktioner, så länge dessa följde de internationella riktlinjerna. Följaktligen ses nu alla som utför aktioner efter dessa riktlinjer mer eller mindre som medlemmar i nätverket.⁵⁷

4.2.1 Aktioner och syften

DBF: s huvudsyften är enligt dem själva:

”– Att befria djur från inrättningar som förtrycker dem, till exempel laboratorier, djurfabriker, pälsdjursfarmer etc., och att när det är möjligt placera dem i en bra miljö där de får leva ett naturligt liv, fritt från lidande.

– Att tillfoga ekonomisk skada för dem som profiterar på exploatering och utnyttjande av djur.

– Att avslöja grymheterna och de fasansfulla gärningar som sker mot djur bakom låste dörrar, genom att utföra ickevålds direkt aktioner och fritagningar.

– Att ta alla nödvändiga åtgärder för att inte skada något djur, mänskligt som icquemänskligt.”⁵⁸

Sedan gruppens bildande i Sverige har aktioner framförallt riktats mot djurförsökslaboratorier, försöksdjursuppfödningar och pälsdjursuppfödare. Gruppens tillvägagångssätt vid aktionerna skiljer sig väldigt mycket från fall till fall, men det de kanske främst blivit kända för i svensk media är frisläppandet av minkar från farmar runt om i landet. Detta har skett vid flera tillfällen och det ingår även i gruppens strategi att kontinuerligt återbesöka de ställen som de slagit till emot tills dessa lägger ned sin verksamhet.⁵⁹ Minkfarmen i Härryda som nämndes i uppsatsens inledning är ett bra exempel på denna strategi. Denna farm har utsatts för sabotage (utsläppta minkar) tre gånger bara under hösten 2007.⁶⁰ Sabotage av lokaler och utrustning är också en vanlig del av DBF: s aktioner. Några vanliga exempel på detta är att man limmar igen låsen hos päls-handlare, krossar deras rutor och sprejar slagord lite varstans i butikerna.

DBF kallar inte det de sysslar med för civil olydnad (däremot uppfyller de våra kriterier på detta), utan talar snarare om ”direkt aktion” vilket enligt dem själva innebär att man tar itu med ett problem direkt, istället för att till exempel arbeta via ombud såsom politiker. Gruppen säger sig ha valt detta tillvägagångssätt för att det har bäst effekt i förhållande till deras syften, men de är inte direkt negativt inställda till fredliga och lagliga tillvägagångssätt heller utan förespråkar att kampen för djurens befrielse förs på en bred front.

⁵⁷ <http://www.djurensbefrielsefront.com/> ”Historia”

⁵⁸ <http://www.djurensbefrielsefront.com/> ”Argumentsamling”

⁵⁹ <http://www.djurensbefrielsefront.com/> ”Historia”

⁶⁰ Göteborgs-Posten 2007-10-27 s 6

4.2.2 Laglydnad

DBF framhåller att Sverige möjligtvis har den bästa djurskyddslagen i världen i teorin, men att den inte fungerar tillfredsställande praktiskt. Lagen säger bland annat att djur som föds upp inom pälsindustrin ska få utlopp för sina naturliga beteenden och att de ska skötas på ett sätt som främjar deras hälsa. DBF ser inte att dessa krav uppfylls på exempelvis minkfarmer där minkarna lever flera stycken i små trånga burar. Som exempel påpekas att minkar i frihet lever på väldigt stora områden och delvis i vatten, något som naturligtvis inte får möjlighet till i fångenskap.⁶¹

DBF säger sig agera för dem som inte kan försvara sig själva och menar att lagen i många avseenden helt vänder ryggen åt djur i fångenskap. DBF förefaller helt på det klara med att demokratin skulle ta stor skada om fler politiska grupper än de själva skulle använda sig av deras metoder för att driva igenom sina sakfrågor. Dom påpekar däremot att det förmodligen är väldigt få andra politiska grupper i samhället som har samma anledningar till aktion som de själva har, nämligen att rädda liv. Denna anledning använder gruppen för att rättfärdiga sina lagöverträdelser. Dom anser att det måste finnas undantagsfall för laglydnaden dels därför att lagen inte omfattar djuren på ett bra sätt och dels för att deras egna handlingar riktar sig mot något så viktigt som bevarandet av liv.⁶²

Ytterligare ett argument som förs fram av gruppen är att deras verksamhet emellanåt faller under den så kallade nödvärnslagen. Denna utgör ett undantag i den vanliga lagen och säger att olagliga handlingar är tillåtna om de utförs för att förhindra ett allvarligare brott. DBF, som säger sig se mer moraliskt än juridiskt på dödandet av djur, verkar anse att det som gör är just att bryta mot lagen för att förhindra ett ännu grövre brott.⁶³

Djurens befrielsefront har en del argument som anspelar på lagen och laglydnad. Inget av dessa argument kan sägas rikta sig mot internationella lagar, eller lagar som på annat sätt kan tänkas stå över det egna landets. Däremot finner man argument som riktar sig mot att den svenska djurskyddslagen inte efterlevs. Argumentet mot djurskyddslagen utökas även genom att gruppen påstår att den svenska lagstiftningen i sin helhet vänder ryggen åt djurens rättigheter. Man skulle kunna tolka detta som att DBF:s aktioner delvis utförs för att uppmärksamma samhället på att den svenska djurskyddslagstiftningen inte fungerar som den ska. Djurens befrielsefront upplever dock inte att djurskyddslagen är förlegad eller motsägelsefull till samhället i övrigt. Man skulle däremot kunna påtala att de uppfattar lagen som otillräcklig eftersom den inte verkar fungera som den ska. Enligt en sådan tolkning faller även argumentet ganska tydligt under ett av de undantagsfall som presenterades under värdet laglydnad. Svensk lagstiftning – i

⁶¹ <http://www.djurensbefrielsefront.com> ”Argumentssamling”

⁶² Ibid.

⁶³ Ibid.

synnerhet djurskyddslagstiftning – upplevs av DBF som otillräcklig och de försöker påvisa att lagen inte fungerar eftersom den inte efterlevs av till exempel minkuppfödare. På ett principiellt plan skulle man här enligt oss kunna tala om en rättfärdighet i DBF: s aktioner i enlighet med laglydnadsvärdet.

4.2.3 Majoritetsvilja

DBF ställer sig delvis väldigt kritiska till den demokrati som finns i Sverige och i västvärlden i stort. Bland annat anser de att det inte kan vara särskilt demokratiskt att man tillåter ”tortyr” och ”mord” på levande varelser, men fängslar de som försöker befria dem. DBF har även en uppfattning om att beslut väldigt ofta inte fattas efter folkviljan i ett land, utan efter det som näringslivet anser vara lönsamt. Dom ger två exempel på fall där folkets önsknings inte åtföljts. Det första är hämtat från USA där en undersökning visat att 70 % av landets befolkning är emot rävsaxar men att detta verktyg ändå fortfarande används. Det andra exemplet kommer från England där en annan undersökning visat att 80 % av landets befolkning är emot rävjakt. Detta till trots fortgår den jakten i landet. Även i Sverige, menar gruppen, kan man tala om att folkets åsikter och vilja i vissa djurrättsfrågor inte efterlevs. Framförallt pekar man här på burhönsanläggningar och pälsfarmer som man anser direkt strider mot djurskyddslagen, vilken är ett uttryck för folkviljan.⁶⁴

Återigen hänvisar gruppen det till den svenska djurskyddslagen, men i detta argument tycker vi oss se en starkare koppling till det andra värdet som diskuterades i teoriavsnittet, nämligen majoritetsviljan. DBF försöker här påvisa att majoritetsviljan i djurfrågor inte alltid uppfylls genom att ge några olika exempel där dom själva tycker sig se detta. De båda utländska exemplen utgör ganska tydliga exempel på fall där staten i ett land inte ändrar en lag eller bestämmelse i enlighet med vad folket vill. Det svenska exemplet förefaller aningen vagare och för vår undersökning utgör exemplet möjligtvis en kollision mellan laglydnaden och majoritetsviljan. Vi tycker dock inte det är fel att se ett lands lagar som ett uttryck för folkviljan och därför skulle man också kunna argumentera för en rättfärdighet i argumentet utifrån värdet majoritetsvilja. Om djurskyddslagen, som bland annat finns till för att styra behandlingen av djur i fångenskap, är ett uttryck för svenska folkets vilja som inte realiserar på ett tillfredsställande sätt, så kan alltså civil olydnad som utförs för att visa detta vara rättfärdig. Handlingarna som utförs kan då sägas vara i enighet med majoritetsviljan.

⁶⁴ Ibid.

4.2.4 Jämlikhet

DBF och andra djurrättsaktivister kan sägas arbeta för att bredda vårt demokratibegrepp till att omfatta djuren på ett annat sätt än det gör idag. Detta argument går ut på att eftersom djur inte kan föra sin egen talan och kämpa för sina egna rättigheter så måste vi människor göra det. DBF kämpar dock inte för att djur ska få samma demokratiska rättigheter som människor. Kampen går snarare ut på att få människor att ta hänsyn till djurens rätt till liv, samt att inte enbart se djuren som varor för människan att utnyttja.⁶⁵

Detta argument kopplar vi till värdet jämlikhet. Vi inser naturligtvis att djur och människor aldrig kan bli jämlikar på ett sådant plan som människor i allmänhet kan vara det, men argumentet bygger snarare på idén att man kan anpassa det demokratiska samhället till att omfatta fler varelser än människan. En utbyggnad av demokratibegreppet som leder till att djurs fri- och rättigheter bättre tas till vara tolkar vi som att man gör samhället mer jämlikt för andra arter än människan. Tolkar man gruppen på det här viset så utgör djuren i dagsläget en åsidosatt grupp i samhället och civil olydnad som bedrivs för att den gruppens rättigheter ska öka kan mycket väl vara rättfärdig. Det tydliga problemet med ett rättfärdigande enligt detta resonemang är naturligtvis att det rör sig om just djur och inte en åsidosatt grupp människor. Frågor om djurs potentiella rättigheter är komplicerade och inget denna uppsats söker utreda och man kan nog konstatera att rättfärdigheten i den civila olydnaden i det här fallet hade varit tydligare om handlingarna riktades mot att ge en grupp människor ökade demokratiska rättigheter. Vi kan däremot fastslå att om man ser djuren som en grupp i samhället som har mindre fri- och rättigheter än andra grupper så finns där en rättfärdighet i DBF:s agerande i förhållande till jämlikhetsvärdet.

4.3 Ofog

Ofog är ett oberoende nätverk som framförallt arbetar för en avveckling av kärnvapen, men även mot vapenindustrin i sin helhet. I februari 2002 deltog 35 svenskar i en kärnvapenblockad som hölls i England och anordnades av ”Trident ploughshares”. Senare under samma vår träffades, vid ett flertal tillfällen, några svenskar som hade fått mersmak för att skapa en plattform som skulle ligga till grund för nätverket ”Ofog – för en kärnvapenfrivård”.⁶⁶ Enligt egen utsaga arbetar

⁶⁵ Ibid.

⁶⁶ <http://www.ofog.org/> ”Bakgrund” och ”Pressinfo” (Sedan vi började hämta vår information från Ofogs hemsida 2007 12 05, har sidan genomgått en stor uppdatering och en del av den information vi hänvisar till har ännu inte kommit tillbaka 2008 02 21, därför stämmer inte alla hänvisningar)

de framförallt genom civil olydnad och med opinionsbildning. Deras arbete med civil olydnad ska bland annat kännetecknas av respekt för dem själva och för andra, gruppen har ingen formell makt hierarki utan beslut tas genom konsensus och de motarbetar aktivt hierarkier som kan uppstå till följd av socialt status, makt och kön.⁶⁷ Ofog verkar även ha nära kontakt med plogbillsrörelsen, deras respektive verksamheter har även en hel del likheter.

4.3.1 Aktioner och syften

Det går att läsa på Ofogs hemsida:

”Vi arbetar för en kärnvapenfri värld. Kärnvapnen är ett hot mot nu levande människor, kommande generationer och mot miljön. Kärnvapenterrorn upprätthåller en orättvis världsordning genom att användas som ett maktredskap i både krig och fred.”⁶⁸

”Vi arbetar för fred med fredliga metoder, huvudsakligen genom civil olydnad och opinionsbildning.”⁶⁹

”Genom blockader, avrustningsaktioner och andra öppna, ickevåldsliga aktioner arbetar Ofog för att sätta press på kärnvapenstaterna att följa internationella lagar och avrusta kärnvapnen.”⁷⁰

Ofog genomför aktioner både i Sverige och utomlands. De inriktar sig mot antingen militären, genom att göra intrång på militärt område, eller mot företag som arbetar med framställning av vapen.⁷¹ När det gäller företag som framställer vapen inriktar de sig inte enbart mot företaget, de bedriver även verksamheten mot underleverantörer och företag som bidrar med någon komponent till vapen.⁷² De har genomfört en hel del aktioner mot militärbaser med kärnvapen i Storbritannien.⁷³ Anledningen till att de bedriver en viss internationell verksamhet är för att det bara finns några få uttalade kärnvapenmakter. Deras aktioner brukar bestå av intrång hos den protesten riktar sig emot, ”vapeninspektioner”, upphängande av banderoller med budskap på platser där de inte har rätt att vistas, samt sitt- eller liggprotest där de försöker vara i vägen, ofta i kombination med

⁶⁷ <http://www.ofog.org/> ”Plattform”

⁶⁸ <http://www.ofog.org/> ”Plattform”

⁶⁹ <http://www.ofog.org/> ”Plattform”

⁷⁰ <http://www.ofog.org/> ”Bakgrund”

⁷¹ <http://www.ofog.org/> ”Inspektion och blockad av Bofors vapenfabriker”, The Scotsmans nätupplaga 2007-10-05

⁷² <http://www.ofog.org/> ”Inspektion och blockad av Bofors vapenfabriker”

⁷³ <http://www.ofog.org/> ”Pressmeddelanden”, Aftonbladets nätupplaga 2007-10-04, Dagens Nyheters nätupplaga 2002-11-16

sång. Vid en aktion i Faslane, Skottland, uppmanades deltagarna att bland annat följa dessa regler:

”Att bete sig på ett sätt som inte skadar andra eller oss själva
Att inte utöva fysiskt våld eller vara verbalt hotfull mot någon
Att inte ta med vapen
Att inte ta med eller använda alkohol eller droger annat än för medicinska ändamål
Att vi öppnar upp blockaden om utryckningsfordon (ambulans, brandbilar) behöver komma igenom”⁷⁴

Civil olydnad (manifestationer, avrustningsaktioner och blockader) som arbetsform har de valt för att de tycker den är effektiv. Det bör även påpekas att Ofog också försöker skapa opinion genom att skriva artiklar, påverka politiker samt försöka och förändra sin omvärld och dess inställning till kärnvapen och krigsmaterial. Ett mål med deras aktioner är, förutom att engagera folk i kärnvapenfrågan, att få gemene man mer engagerad i de frågor han eller hon anser viktiga och brinner för. Ofog har inget gemensamt uttalat argument om deras bakomliggande syfte att vilja avrusta, de menar att varje medlem har sin egen uppfattning och dessa kan vara individuella.⁷⁵

4.3.2 Laglydnad

Det finns, enligt Ofog, inget direkt förbud mot kärnvapen enligt internationell lag, men i enlighet med vissa konventioner (t ex Genèvekonventionen) är det nästan omöjligt att rättfärdiga användandet av sådana vapen och skulle man ändå använda dem bryter man mot en mängd internationella avtal och lagar.⁷⁶ Ofog påpekar, att man 1996 utredde i internationella domstolen i Haag om kärnvapen stod i strid med internationell lagstiftning, man kunde inte nå konsensus i frågan, men konstaterade att hot eller användning av kärnvapen stod i strid både mot krigets lagar och med folkrätten. De få tillfällen då ett land eventuellt har ”rätt” att använda kärnvapen är inte många och rent praktiskt svåra att uppfylla. Med tanke på att man inte får hota med kärnvapen bryter flera kärnvapenmakter mot internationell lag.⁷⁷ Ofog anser att flera av kärnvapenstaterna, via olika avtal, har lovat att avveckla delar av sin arsenal, men inget har hänt. Utvecklingen har snarare vänt åt andra hållet och flera stater utvecklar mindre laddningar som ska vara lättare att använda.⁷⁸ Ofogs huvudargument, förutom att kärnvapen är farliga, är att i stort sett alla kärnvapenstater kontinuerligt bryter mot

⁷⁴ <http://www.ofog.org/> ”Juridiska konsekvenser – Faslane 365”

⁷⁵ <http://www.ofog.org/> ”Civil olydnad”

⁷⁶ <http://www.ofog.org/> ”Internationell lag”

⁷⁷ <http://www.ofog.org/> ”Juridik”

⁷⁸ <http://www.ofog.org/> ”Kärnvapen”

internationella avtal och lagstiftning. Enligt Nürnbergprocessen (rättegångarna)⁷⁹ har alla individer en skyldighet att förhindra brott mot mänskligheten, även om det innefattar lagbrott mot nationell lag.⁸⁰ Med stöd i detta menar Ofog att de har rätt att ”bryta” mot lagen, dels för att arbeta för ett avvecklande av kärnvapen, dels för att skapa opinion. Ofog hävdar också att den här typen av internationella frågor är svåra att diskutera med nationella politiker, de lyssnar sällan till sådana argument. Därför begår ofog brott mot lokala lagar för att skapa en debatt omkring kärnvapen och vapenindustrin i sin helhet. De påpekar också att oavsett vad det står i lagen, kan man inte rättfärdiga att någon producerar vapen som ska användas till massförstörelse.⁸¹

Ofog bedriver även en viss verksamhet mot den svenska vapenindustrin. I den här frågan hävdar de att det inte är Ofog, i sig, som bryter mot lagen, utan det är vapenindustrin (den svenska) som bryter mot lagen när de säljer vapen och vapentillbehör till stater som ämnar bruka dem i strid mm. De påpekar att Sverige egentligen har en ganska restriktiv vapenlagstiftning, men det finns sätt att komma runt den via olika handelsavtal/samarbetsavtal.⁸² Vilket i sin tur leder till att den inte är så effektiv och att Sveriges regering och vapenindustri bryter mot lagen via olika kryphål.

Ofog utgår ifrån någon form av tanke där man legitimerar lagbrottet genom att peka på en annan aktör och säga att de bryter mot en högre lag eller bröt lagen först! Därför är vår handling rättfärdig, eftersom vi försöker ändra på eller upplysa folk om detta lagbrott. Denna utsaga ger lite av en nidbild, men vi kommer att nyansera den med att visa på paralleller till deras handlande och vår tidigare diskussion. Ofog hänvisar till att kärnvapenstaterna bryter mot internationell lag och olika konventioner som står över nationell lag, vilket vi tidigare påpekat är ett tillfälle när det är rättfärdigt att bedriva civil olydnad. Det bör dock påpekas att om inte en stat fysiskt använder kärnvapen mot en annan stat träder många av de här konventionerna inte i kraft, dock finns ”hotbild” och ”förberedande” av kärnvapen kvar som argument. Det går alltså teoretiskt att till viss del ge stöd för deras handlande.

När det gäller lagbrott mot svensk vapenlagstiftning är det svårt att säga om det verkligen föreligger ett brott, eftersom det finns en del undantag från lagen (t ex samarbetsavtal) och det rent allmänt verkar vara svårt att få information angående handelsavtal etc. Det är möjligt att man kan argumentera för att lagen är otillräcklig eller motsägelsefull, men detta är i så fall inget Ofog gör någon större poäng av, även om man i någon enstaka formulering kan antyda en sådan ställning.

⁷⁹ Ofog hänvisar egentligen till ”Nürnberglagarna”, men det är nog Nürnbergrättegångarna de menar!

⁸⁰ <http://www.ofog.org/> ”Kärnvapen och internationell lag”

⁸¹ <http://www.ofog.org/> ”Civil olydnad”

⁸² <http://www.ofog.org/> ”Svensk vapenexport frågor och svar”

För att verkligen rättfärdiga deras lagbrott borde de vara tydligare i sin argumentation, vilket vi tidigare påpekade var av stor vikt, samt göra en mera distinkt åtskillnad mellan nationella och internationella aktioner.

4.3.3 Majoritetsvilja

Enligt Ofog vill de flesta av oss som utgör världens befolkning inte ha några kärnvapen. De påpekar även att t ex majoriteten av den skotska befolkningen är emot att kärnvapen utplaceras på strategiska ställen i Skottland, ändå finns de där, till följd av ett beslut som togs av regeringen i London. Ofog påpekar själva att om majoriteten (eller ”tillräckligt många”) av befolkningen vill förändra något, kan inte politikerna bara stå handfallna utan måste följa folkets vilja.⁸³

Precis som vi tidigare påpekat kan man argumentera för och hänvisa till majoritetsprincipen, vilket i sig kan vara ett giltigt skäl för att bedriva civil olydnad. Rent principiellt föreligger det inget direkt problem här. Att majoriteten av jordens befolkning är emot kärnvapen känns helt intuitivt rätt.

Man kan även se till Ofog som en minoritetsgrupp som försöker att uppmärksamma majoriteten av medborgarna på vad de känner i den här frågan. Här kan man tänka sig att en hel del av befolkningen inte funderar så mycket på sakfrågan, men antagligen inte skulle vara helt oävna att ändra uppfattning. Att påvisa uppenbara problem och fel med kärnvapen i sig torde inte vara ett problem.

4.3.4 Jämlikhet

Ofog anser att det är ett problem när stater lägger ned stora summor pengar på vapen istället för att skapa ett jämlikare och rättvisare samhälle.⁸⁴ De menar också att kärnvapenstater upprätthåller en ojämn maktbalans i världen och är fast i en kalla kriget mentalitet, där de med kärnvapen kan hota eller ställa krav på andra stater.⁸⁵

Enligt Ofog har, till viss del, den svenska staten ett intresse i vapenexport, eftersom den påverkar landets ekonomi, vilket kan leda till att staten underlättar export för vapenindustrin. Det är samtidigt svårt att kontrollera de tillstånd som ges och varken allmänheten eller massmedia har möjlighet att göra detta innan besluten är tagna.⁸⁶ Detta bidrar till att vapenindustrin har en speciell ställning gentemot staten vilket skulle kunna bidra till olika favörer.

⁸³ <http://www.ofog.org/> ”Civil olydnad”

⁸⁴ Ibid.

⁸⁵ <http://www.ofog.org/> ”Plattform”

⁸⁶ <http://www.ofog.org/> ”Vapenhandelns lagar och regler och varför de inte följs”

På ett internationellt plan kan man diskutera huruvida det är bra eller inte med att vissa stater har mer makt än andra, men detta problem ligger på en annan abstraktionsnivå än nationell civil olydnad, även om den bedrivs av internationella aktörer. Det är svårt att resonera omkring frågan i form av antal politiska röster, eftersom den inte direkt påverkas av röstbeslut eller tillskansar någon bortglömd grupp i samhället rösträtt.

Vilken politisk makt den svenska vapenindustrin har kan man bara spekulera i, men den torde i varje fall vara mäktigare än Ofog. I det här avseendet kan man se det som så, att Ofog gör en omfördelning av den "ojämna" makten för en kortare tid, för att uppmärksamma de problem de anser finns med den svenska vapenexporten. Rent principiellt kan man även här, till viss del, rättfärdiga handlingen.

5 Avslutande diskussion och reflexioner

I uppsatsens inledning ställde vi två frågor:

Kan civil olydnad rättfärdigas?

Kan de båda exempelgruppernas agerande rättfärdigas?

På ett teoretiskt plan anser vi att det finns situationer där civil olydnad kan vara rättfärdigt. Vi har diskuterat sex olika sorters situationer där det går att teoretiskt rättfärdiga civil olydnad i förhållande till värdena laglydnad, majoritetsvilja och jämlikhet. Gemensamt för de situationer där civil olydnad kan rättfärdigas är att den på något sätt gynnar eller utvecklar demokratin eller har detta som syfte.

Att rättfärdiga civil olydnad i praktiken är svårare än i teorin. De båda exempelgrupperna som vi undersökte svarade enligt oss mot de demokratiska värdena vi ställde upp i sina huvudargument. Vi lyckades till och med hitta minst ett argument som svarade mot varje värde. Däremot anser vi att bägge grupperna har klara brister i sin argumentation. Framförallt presenterar de en mängd fakta utan att hänvisa till några källor vilket gör att man undrar om de har belägg för sina påståenden. Många av deras starka argument byggs upp med fakta som det är svårt att verifiera validiteten i. Detta är synd eftersom båda grupperna enligt oss har en hel del bra argument.

Det är svårt att ge några allmänna och alltid giltiga regler för när man kan rättfärdiga civil olydnad i praktiken, även om det i specifika fall inte behöver vara så svårt. Det finns riktlinjer som man kan försöka att efterleva, men det är inte säkert att de rättfärdigar det specifika fallet eller gruppen. Det finns alltså inget vattentätt förhållningssätt som alltid kan rättfärdiga civil olydnad. Bara för att en aktör som bedriver civil olydnad har utfört flera aktioner betyder det inte att alla var rättfärdiga, utan man måste undersöka varje enskilt fall för att se om det går att rättfärdiga. Till exempel behöver man veta varför aktionen utfördes, vilka argument gruppen använder sig av, om de tillgodogjort sig all information som behövs eller om de övervägt andra metoder. Först när man kan göra en god bedömning med en bred översikt över den specifika aktionen, kan man avgöra huruvida handlingen var rättfärdig eller inte. För att civil olydnad ska vara praktiskt rättfärdig i förhållande till våra värden så krävs det med andra ord väldigt mycket från aktörerna. Framför allt krävs det en solid kunskap och argumentation från dem. Detta fann vi inte hos våra exempelgrupper.

Konsekvensetikens förefaller vara det etiska perspektiv som bäst lämpar sig för ett rättfärdigande av civil olydnad. Vi uppfattade detta både i vår värdediskussion

och hos de båda exempelgrupperna. Detta är kanske inte så konstigt med tanke på att fenomenet i grunden går ut på att bryta lagen för att påvisa eller påverka ett missförhållande. Man skulle kunna se det som att så fort tanken om civil olydnad övergår i handling så blir pliktetiken obrukbar eftersom handlingen alltid innefattar ett lagbrott och därmed ett brott mot en väldigt central demokratisk plikt. Vår uppfattning är således att ett konsekvensetiskt perspektiv är att föredra då man försöker att rättfärdiga civil olydnad. Möjligtvis finns det pliktetiska resonemang som kan rättfärdiga civil olydnad, vi har däremot inte funnit särskilt starka argument för detta i vår undersökning.

Värden och värdehierarkier är ständigt återkommande inom statsvetenskaplig forskning och är därför principiellt intressant. I vår undersökning upplevde vi att värden är svåra att identifiera, definiera och hålla isär från varandra. Detta gjorde vår värdediskussion komplicerad och kanske hade man kunnat göra den på något annat sätt som hade varit bättre. Det kan finnas andra demokratiska värden som är lika intressanta, t ex hade man kunnat titta närmre på rättvisa och frihet. Detta är två värden som delvis är inkorporerade i de värden vi redan tagit upp, men man kanske hade kunnat renodla dem till självständiga värden.

Slutligen har vi en tanke om rättfärdigandet av civil olydnad vi vill diskutera kort. En historisk överblick av fenomenet visar väldigt tydligt att civil olydnad som är olaglig och bespottad i sin samtid ofta blir legal och accepterad senare. Detta visar att det kan vara väldigt svårt att bedöma rättfärdigheten i en samtida kontext. Ofta är det bara genom historien som vi kan se om civil olydnad bedömts som rättfärdig av det samhälle där den utfördes. Ta t ex suffragetternas kamp för kvinnlig rösträtt i England eller den svarta medborgarrättsrörelsen i USA. Vår poäng är att de mål som Djurens befrielsefront och Ofog försöker uppnå kan komma att vara helt accepterade om 30 år, eftersom demokratibegreppet och ett samhälles värderingar ständigt är under förändring.

6 Litteratur

- Amstutz, Mark R, 2005. *International Ethics – Concepts, theories, and cases in global politics*. Oxford: Rowman & Littlefield Publishers, Inc.
- Badersten, Björn, 2006. *Normativ metod – Att studera det önskvärda*. Lund: Studentlitteratur.
- Bedau, Hugo Adam, (red) 1991. *Civil Disobedience in focus*: London: Routledge.
- Cohen, Carl, 1971. *Civil disobedience – Conscience, tactics and the law*. New York and London: Columbia university press
- Esaiasson, Peter – Gilljam, Mikael, - Oscarsson, Henrik – Wängnerud, Lena, 2005. *Metodpraktikan – Konsten att studera samhälle, individ och marknad. Andra upplagan*. Stockholm: Nordstedts Juridik AB.
- Gilljam, Mikael & Hermansson, Jörgen, (red) 2003. *Demokratins mekanismer*. Malmö: Liber.
- Goldman, Kjell – Pedersen, Mogens N – Österud, Öyvin (red.) 1997. *Statsvetenskapligt lexikon*. Stockholm: Universitetforlaget.
- Greenawalt, Carl, 1991 (1987). 'Justifying non-violent disobedience' i Hugo Adam Bedau (red), *Civil disobedience in focus*. London: Routledge.
- Haksar, Vinit, 1991 (1986). 'Civil disobedience and non-co-operation' i Hugo Adam Bedau (red), *Civil disobedience in focus*. London: Routledge.
- Herngren, Per, 1999. *Civil olydnad – en dialog*. Göteborg: Lindelöws bokförlag.
- Jones, Peter, 2004. "Introduction: Law and disobedience", *Res Publica* nr 10, s. 319-336.
- Lang Berel, 1970. "Civil disobedience and non-violence: A distinction with a difference" *Ethics* nr 2, (vol 80) s.156-159
- Leth, Göran & Thurén, Torsten, 2000. *Källkritik för Internet (Rapport 177)*. Stockholm: Styrelsen för psykologiskt försvar.
- Martin, Rex, 1970. "Civil disobedience", *Ethics* nr 2, (vol 80) s. 123-139.
- Månsson, Tomas. 2004. *Civil Olydnad – Civil olydnad som demokratiskt problem*. Stockholm: Thales.
- Power, Paul F, 1972. "Civil Disobedience as Functional opposition", *The journal of politics* nr 1, (vol 34) s. 37-53.
- Rawls, John 1971. *En teori om rättvisa*. Göteborg: Bokförlaget Daidalos.
- Raz, Joseph, 1991 (1979). 'Civil disobedience' i Hugo Adam Bedau (red), *Civil disobedience in focus*. London: Routledge.
- Singer, Peter, 1991 (1973). 'Disobedience as a plea for reconsideration' i Hugo Adam Bedau (red), *Civil disobedience in focus*. London: Routledge.
- Sjölin, Mats, 2005. *Politisk etik*. Lund: Studentlitteratur.
- Skocpol, Theda, 1994. *Social Revolutions in the modern world*. Cambridge: Cambridge university press.

Smart, Brian, 1991 (1978). 'Defining civil disobedience' i Hugo Adam Bedau (red), Civil disobedience in focus. London: Routledge.
Thoreau, Henry David, 2005. Civil olydnad. Umeå: h:ström – Text & kultur.

Internet-resurser:

Aftonbladet:

<http://www.aftonbladet.se/goteborg/article932222.ab> 2008-02-23

Dagens Nyheter:

<http://www.dn.se/DNet/jsp/polopoly.jsp?a=77890&d=147> 2008-02-23

Djurens befrielsefront:

<http://www.djurensbefrielsefront.com/> 2008-02-23

Göteborgs Posten:

<http://www.gp.se/gp/jsp/Crosslink.jsp?d=113&a=369637> 2008-02-23

<http://www.gp.se/gp/jsp/Crosslink.jsp?d=130&a=373401> 2008-02-23

Mediearkivet:

<http://www.retriever-info.com> (Göteborgs Posten, 2007-10-27, Del 3, sid.6) 2008-02-23

Nationalencyklopedin:

<http://www.ne.se> 2008-02-23

Ofog:

<http://www.ofog.org/> 2008-02-23

The Scotsman:

<http://news.scotsman.com/latestnews/Protesters-latest-Mischief--swimming.3465974.jp> 2008-02-23